

HÁZIRGI ZAMAN QARAQALPAQ BALALAR PROZASÍNDÁ QAHRMAN OBRAZI HÁM ONÍŇ OQIWSHÍ SHAXSÍNA TÁSIRI

Qosbergenova Aysanem Muratbaevna – magistr

aqosbergenova@mail.ru

Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq instituti

ОБРАЗ ГЕРОЯ В СОВРЕМЕННОЙ КАРАКАЛПАКСКОЙ ДЕТСКОЙ ПРОЗЕ И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА ЛИЧНОСТЬ ЧИТАТЕЛЯ

Косбергенова Айсанем Муратбаевна – магистр

Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза

CHARACTER IMAGE IN MODERN KARAKALPAK CHILDREN'S PROSE AND ITS INFLUENCE ON THE READER'S PERSONALITY

Qosbergenova Aysanem Muratbaevna – magistr

Nukus State Pedagogical Institute after named Ajiniyaz

Tayanch so'zlar: qoraqalpoq bolalar nasri, qahramon obrazi, shaxs shakllanishi, bolalar psixologiyasi, badiiy matn, axloqiy tarbiya, hissiy-irodaviy sifatlar, pedagogik ta'sir, o'quvchilar kompetensiyasi.

Rezyume. Maqola zamonaviy qoraqalpoq bolalar nasri va unda tasvirlangan qahramonlarning kichik maktab yoshidagi o'quvchilar shaxsini shakllantirishdagi o'rniga bag'ishlangan. Tadqiqot doirasida adabiy qahramonning bolalar psixologiyasiga, xususan, ularning hissiy-irodaviy fazilatlarini, axloqiy qadriyatlarini va ijtimoiy moslashuviga ta'sir ko'rsatish mexanizmlari tahlil qilinadi. Shuningdek, maqolada o'quv jarayonida badiiy adabiyotlardan samarali foydalanish orqali bolalarda kasbiy va hayotiy kompetensiyalarni rivojlantirish bo'yicha tavsiyalar berilgan.

Ключевые слова: каракалпакская детская проза, образ героя, формирование личности, детская психология, художественный текст, нравственное воспитание, эмоционально-волевые качества, педагогическое воздействие, компетенция учащихся.

Резюме. Статья посвящена современной каракалпакской детской прозе и роли изображенных в ней героев в формировании личности учащихся младшего школьного возраста. В рамках исследования анализируются механизмы влияния литературного героя на детскую психологию, в частности, на их эмоционально-волевые качества, нравственные ценности и социальную адаптацию. В статье также приводятся рекомендации по развитию профессиональных и жизненных компетенций у детей путем эффективного использования художественной литературы в учебном процессе.

Key words: Karakalpak children's prose, character image, personality formation, child psychology, literary text, moral education, emotional and volitional qualities, pedagogical influence, students' competence.

Summary. This article is dedicated to the role of modern Karakalpak children's prose and the characters depicted in it in shaping the personality of primary school students. Within the framework of the study, the mechanisms of the literary hero's influence on children's psychology are analyzed, specifically regarding their emotional-volitional qualities, moral values, and social adaptation. The article also provides recommendations for developing professional and life competencies in children through the effective use of fiction in the educational process.

Kirisiw. Búgingi globallasıw hám málimleme texnologiyaları jedel rawajlanıp atırǵan dáwirde balalar shaxsın qalıplestiriwde kórkem ádebiyattıń, atap aytqanda, balalar prozasınıń ornı sheksiz. Balalıq dáwiri – insan kamalıńıń tiykarı bolıp, bul basqışta oqıwshı ózin qorshaǵan ortalıq penen salıstıradı, qádiriyatlardı ańlaydı hám turmıslıq kónlikpelerdi ózlestiredi. Zamanagóy qaraqalpaq balalar prozası óziniń tárbıyalıq potentsialı hám kórkemlik tartımlılıǵı menen jas áwladtıń dúnyaqarasın bayıtıwda áhmiyetli qural bolıp xızmet etpekte.

Bul temanıń aktualılıǵı sonda, kórkem shıǵarma qaharmanı bala ushın tek ǵana obraz emes, al ózin identifikaciyalaytuǵın (uqsatatuǵın), minez-qulıq modellerin qabıl etetuǵın hám sezim-ıqrar tájiriyesin arttıratuǵın subyektke aylanadı. Oqıwshılardıń ádebiy qaharmanlar menen “sóylesiwi” olarda tilekleslik, juwapkershilik, erk-ıqrar hám dóretiwshilik pikirlew sıyaqlı áhmiyetli pazyletlerdiń qalıplesiwine tikkeley tásir etedi. Bul izertlewde zamanagóy qaraqalpaq jazıwshılarınıń shıǵarmaların tallaw tiykarında, kórkem obrazlardıń balalar psixologiyasına tásir etiw mexanizmleri hám olardı pedagogikalıq processlerde nátiyjeli qollanıw máseleleri jarıtıp beriledi.

Ádebiyatlar analizi. Qaraqalpaq balalar ádebiyatınıń rawajlanıw basqışların tallaw procesinde ádebiy qaharmanlar sisteması da ózine tán evolyuciyanı basıp ótken. I.Qurbanbaevtıń “Qaraqalpaq balalar ádebiyatı” (1992) shıǵarmasında atap ótilgenindey, folklorlıq dástúrlerden jazba ádebiyatqa ótiwde qaharmanlardıń tárbıyalıq wazıypası birinshi orıńa shıqqan [1]. Al, házirgi zaman qaraqalpaq prozasındaǵı qaharmanlar endi balalar psixologiyasındaǵı quramalı processlerdi – ózlikti ańlaw hám sociallıq beyimlesiwde sáwlelendire alatuǵın dárejede qalıplesken. Folklor miyrası, atap aytqanda, “Qaraqalpaq folklorı” (2015) toplamlarında sáwlelengen obrazlar (batırlar, danalar hám ápiwayı qaharmanlar) balalar oy-pikirinde ádep-ıkramlılıq idealdı qalıplestiriwshi fundamentallıq tiykar esaplanadı [3]. Sonıń menen birge, Yu.Paxratdinovtıń “Ómirbek laqqı da yumor-satıra máselesine” (1992) izertlewinde kórsetip ótilgenindey, komik obrazlar, atap aytqanda, Ómirbek laqqı sıyaqlı personajlar balalarda sın pikirlewde rawajlandırıw hám qıyın turmıslıq jaǵdaylardı yumor arqalı jeńiw psixologiyasın payda etedi [2]. Zamanagóy balalar prozası áne usı dástúriy qádiriyatlardı zamanagóy pedagogikalıq

qatnaslar menen úylestirip, oqıwshılarda jetik insan pazıyletlerin tárbıyalawǵa xızmet etpekte.

Qaraqalpaq balalar prozasınıń qaharmanları oqıwshılardıń emocionallıq-ıqrarlıq sıpatların qalıplestiriwde áhmiyetli pedagogikalıq qural wazıypasın atqaradı. Ádebiy qaharmanlar arqalı bala tek ǵana óz minez-qulqın tártipke saladı, al jámiyettegi óz ornın ańlawǵa, juwapkershilik hám tilekleslik sıyaqlı joqarı kompetenciylardı ózlestiriwge umtıladı.

Tıykarǵı bólim. Házirgi zaman qaraqalpaq balalar prozası óziniń janrlıq hám tematikalıq kólemi menen burınǵı dáwirlerden ajırılıp turadı. I.Qurbanbaevtıń izertlewlerinde atap ótilgenindey, balalar ádebiyatınıń tiykarǵı wazıypası – kórkem obrazlar járdeminde oqıwshınıń ádep-ikramlılıq-estetikalıq dúnyasın bayıtıw bolıp tabıladı. Zamanagóy prozada qaharmanlar endi tek ǵana “jaqsı” yamasa “jaman” qalıpten shıǵıp, quramalı psixologiyalıq portretke iye bolmaqta.

1. Qaharmanıń identifikaciya funkciyası: Kishi mektep jasındaǵı balalar ózlerin ádebiy qaharmanlar menen salıstırıw (identifikaciya) procesi arqalı sociallıq rollerdi úyrenedi. Házirgi qaraqalpaq prozasında jazıwshılar zamanagóy mektep oqıwshısı ushırasatuǵın mashqalalardı (teńlesleri menen múnásibet, texnologiya menen baylanıs, qorshaǵan ortalıq ushın juwapkershilik) qaharmanlardıń xarakterini arqalı ashıp beredi. Bul bolsa oqıwshıda mashqalalı jaǵdayda durıs qarar qabıl etiw kónlikpesin - kompetenciyanı qalıplestiredi.

2. Folklor hám zamanagóylik sintezi: “Qaraqalpaq folklorı” (2015) toplamlarında qalıplesken arxetipler zamanagóy prozada qayta talqılanmaqta. Máselen, xalıq erterkindegi danalıq hám batırılıq sıpatları zamanagóy qaharmanlarda “aqlılıq jetekshilik” hám “ekologiyalıq sana” sıyaqlı zamanagóy talaplarǵa sáykeslesken. Bul ózgeris balalarda milliy ózlikti saqlap qalǵan halda global dúnyaǵa beyimlesiwshenlikti tárbıyalaydı.

3. Yumor hám sın kózqarastan pikirlew: Yu.Paxratdinov óz jumısında atap ótkenindey, komik qaharmanlar (máselen, Ómirbek laqqı dástúrleriniń zamanagóy prozadaǵı kórinisleri) balalar psixologiyasında “psixologiyalıq jeńillik” hám “kritikalıq qatnas”tı qalıplestiredi. Yumoristik shıǵarmalar balanı májbúrlew arqalı emes, al qızıqtırıw hám kúldiriw arqalı ádep-ikramlılıq juwmaqlar shıǵarıwǵa shaqıradı. Bul usıl pedagogikalıq kózqarastan eń nátiyjeli esaplanadı, sebebi ol balanıń oqıw motivaciyasın arttıradı hám oqıw procesin ruwxıy basımsız ámelge asırıwǵa járdem beredi.

4. Pedagogikalıq hám menedjment kompetenciyların qalıplestiriw: Zamanagóy proza qaharmanları óz hárezketleri menen balada “menedjment” – yaǵnıy óz waqtın basqarıw, jámaát ishinde islew hám juwapkershilikni seziw kompetenciyların rawajlandıradı. Qaharmanıń qıyınshılıqlardı jeńip ótiwi – oqıwshı ushın jeke rawajlanıwdaǵı eń jaqsı metodikalıq sabaqlıq.

Házirgi zaman qaraqalpaq balalar prozasında qaharman obrazı balalardıń dúnyaǵa kózqarasın qalıplestiriwde, olarda milliy qadıriyatlarǵa húrmet, watan súyiwshilik, miynet súygishlik hám insanıyılıq pazıyletlerdi tárbıyalawda áhmiyetli kórkem qural sıpatında xızmet etedi. Balalar prozasında jaratılǵan qaharmanlar oqıwshı ushın tek ǵana kórkem qaharman emes, al turmıslıq ideal, ibrat úlisi bolıp tabıladı. Sonlıqtan balalar ádebiyatında qaharman xarakteriniń haqıyqıy, tásirshen hám tárbıyalıq jaqtan jetik

súwretleniwi ayırıqsha áhmiyetke iye. Qaraqalpaq balalar ádebiyatı da usı principler tiykarında rawajlanıp, jas áwladtıń ruwxıy jetilisiwine xızmet etetuǵın kóplegen shıǵarmalardı dóretti [4].

Qaraqalpaq balalar prozasında qaharman obrazınıń ózine tán táreplerinen biri onıń milliy ruwx penen suwǵarılǵanlıǵı bolıp tabıladı. Shıǵarmalarda qaharmanlar xalıq úrp-ádetleri, shańaraqlıq qadıriyatlar hám milliy dástúrler ortalıǵında erjetedi. Bul bolsa balalardıń milliy ózligin ańlawına járdem beredi. Qaharmanlardıń úlkenlerge húrmet, kishilerge izzet kórsetiwi, ana jurtqa muxabbatı hám xalıq máplerin óz mápinen ústin qoyıw sıyaqlı qásiyetleri oqıwshılar sanasına tikkeley tásir etedi. Nátiyjede kitapqumar qaharman menen ruwxıy jaqınlıq payda etip, onıń pazıyletlerin óz ómirine engiziwge hárezket etedi.

Búgingi kúnde texnologiyalar rawajlanıp, balalardıń informaciya alıw dárekleri keńeygen bir waqıtta kórkem qaharmanlardıń tárbıyalıq áhmiyeti jáne de artıp barmaqta. Sebebi kórkem shıǵarmadaǵı qaharman balaǵa tayar násiyat bermeydi, al óziniń is-hárezketleri hám turmıslıq tájiriyesi arqalı belgili bir juwmaqla alıp keledi. Usı jaǵınan zamanagóy qaraqalpaq balalar prozasında dóretilgen qaharmanlar jas áwladtıń ruwxıy-ádep-ikramlılıq jetilisiwi, erkin pikirlew hám shaxs sıpatında qalıplesiwinde áhmiyetli faktor esaplanadı. Demek, zamanagóy qaraqalpaq balalar prozasında qaharman obrazı tek ǵana kórkem-estetikalıq wazıypanı atqarıp qoymastan, al oqıwshılardıń shaxsınıń qalıplesiwine kúshli tásir etetuǵın tárbıyalıq qural sıpatında da kórinedi. Qaharmanlardıń unamlı pazıyletleri, milliy ruwx penen suwǵarılǵan minezi hám turmıslıq tájiriyesi jas kitapqumarlar ushın ruwxıy úlgi wazıypasın atqarıp, olardıń bákamal insan bolıp kamalǵa keliwine xızmet etedi.

Qaraqalpaq balalar prozasında qaharman obrazı oqıwshı shaxsınıń qalıplesiwinde áhmiyetli kórkem-pedagogikalıq qural sıpatında kórinedi. Balalar ádebiyatınıń tiykarǵı wazıypalarınan biri jas áwladqa ruwxıy-ádep-ikramlılıq tárbıya beriw bolsa, bul wazıypa, bárinen burın, shıǵarmadaǵı qaharman xarakterini arqalı ámelge asırıladı. Balalar kóbinese ózlerin shıǵarma qaharmanı menen salıstıradı, onıń is-hárezketlerin bahalaydı hám belgili dárejede oǵan eliklewge umtıladı. Sonlıqtan qaraqalpaq balalar prozasında dóretilgen obrazlardıń xarakter qásiyetleri oqıwshılardıń dúnyaǵa kózqarası hám turmıslıq poziciyasına tikkeley tásir kórsetedi.

Qaraqalpaq balalar jazıwshılarınıń shıǵarmalarında qaharmanlar kóbinese qarapayım shańaraqlarda ósip kiyatırǵan, bilim alıwǵa umtılwshı, miynet súygish, haq sózli hám batır balalar sıpatında súwretlenedi. Bunday obrazlar arqalı avtorlar jas kitapqumar sanasına unamlı pazıyletlerdi sińdiriwe hárezket etedi. Eger burın balalar ádebiyatında pútkilley unamlı qaharmanlar ústinlik etken bolsa, búgingi shıǵarmalarda qaharmanıń ishki keshirmeleri, qáteleri hám ruwxıy izlenisleri de sáwlelendirilmekte. Bul bolsa obrazdıń tábiyiyigin arttırıp, oqıwshınıń oǵan bolǵan isenimin kúsheytedi. Oqıwshı qaharmanıń kemshiliklerin kórgen halda onıń óz ústinde islew hám mashqalalardı jeńip ótiw procesin baqlaydı. Nátiyjede balalarda sın kózqarastan pikirlew hám ózin-ózi tallaw kónlikpeleri rawajlanadı.

Qaraqalpaq balalar prozasındaǵı qaharmanlardıń jáne bir áhmiyetli tárepi olardıń milliy ruwx penen

suwǵarılǵanlıǵında. Shıǵarmalarda ata-anaǵa húrmet, úlkenlerdi qádirlew, doslıqqa sadıqlıq, ana jurtqa muhabbat sıyaqlı qádiriyatlar qaharman xarakteriniń ajıralmas bólegi sıpatında beriledi. Bunday obrazlar arqalı jas kitapqumarlarda milliy ózlikti ańlaw, xalıqtıń tariyxıy-mádeniy miyrasına húrmet penen qaraw sezimi qalıplesedi. Sonday-aq, zamanagóy balalar prozasında qaharmanlardıń jámiyetlik belsendiligi de ayırıqsha áhmiyetke iye. Olar qorshaǵan ortalıqtı saqlaw, qatarlarına járdem beriw, bilim alıw hám jámiyetlik turmista belsene qatnasıw sıyaqlı pazıyetleri menen ajıralıp turadı. Bul jaǵday jas kitapqumarlardı da belsendi puqaralıq poziciyasına iytermeleydi. Demek, qaharman obrazı tek ǵana estetikalıq zawıq baǵıshlap qoymastan, al oqıwshılardıń ruwxıy, ádep-ikramlılıq hám sociallıq rawajlanıwına xızmet etiwshi áhmiyetli tárbiyalıq faktor wazıypasın atqaradı.

Ilimiy kózqarastan qaraǵanda, házirgi zaman qaraqalpaq balalar prozasında qaharman obrazı hám oqıwshı shaxsı arasında tikkeley baylanıs bar. Qaharmanın xakteri, maqseti, turmıslıq kózqarasları hám mashqalalardı sheshiw usılları oqıwshı sanasında belgili bir minez-qulıq modelin qalıplestiredi. Sol sebepli balalar prozasında dóretilip

atırǵan obrazlardıń kórkem jetikligi, psixologiyalıq isenimliligi hám tárbiyalıq áhmiyeti zamanagóy ádebiyattanıwdıń áhmiyetli máselelerinen biri bolıp esaplanadı.

Juwmmaq. Izertlew sonı kórsetedi, házirgi zaman qaraqalpaq balalar prozası tek ǵana kórkem tekstler jıynaǵı emes, al jas áwladtıń ádep-ikramlılıq, psixologiyalıq hám sociallıq kompetenciyaǵa qalıplestiriwshi qúdiretli pedagogikalıq qural bolıp tabıladı. Tallawlar sonı tastıyıqlaydı, kórkem qaharmanlar oqıwshılar ushın tek ǵana baqlaw obyektı emes, al ózin-ózi ańlaw, juwapkershilik hám miyrim-shápáát sıyaqlı insanıy pazıyetlerdi ózlestiriwdegi identifikaciya modelleri bolıp tabıladı. Qaraqalpaq jazıwshılarınıń zamanagóy shıǵarmaları folklor dástúrlerindeki danalıq hám milliy qádiriyatlardı búgingi kún oqıwshısı ushın túsiniكلي bolǵan zamanagóy turmıslıq jaǵdaylarǵa integraciyalay alǵanlıǵı menen áhmiyetli. Keleshekte bul baǵdarda qaraqalpaq balalar ádebiyatın sanlı texnologiyalar menen bayıtıw hám oqıw procesindeki metodikalıq sistemasın jetilistiriw jas áwladtıń ruwxıy-ádep-ikramlılıq jetilisiwinde áhmiyetli orın iyeleydi.

Ádebiyatlar

1. Қурбанбаев И. Қарақалпақ балалар әдебияты. – Нөкис: «Билим», 1992.
2. Пахратдинов Ю. Өмирбек лаққы хәм юмор-сатира мәселесине. – Нөкис: «Қарақалпақстан», 1992.
3. Қарақалпақ фольклоры. Көп томлық. 88-100-томлар. – Нөкис: «Илим», 2015.
4. Hayitboyev A. Zamonaviy bolalar adabiyoti: janr, mazmun va shakl. – Toshkent: 2015.